
СТАТИИ

ПЕДАГОГЪТ И ПСИХОЛОГЪТ ПО ДЕЛАТА ЗА ПРЕСТЪПЛЕНИЯ, ИЗВЪРШЕНИ ОТ НЕПЪЛНОЛЕТНИ

Боян Бележков*

I. Специално място сред особените правила за разглеждане на дела за престъпления, извършени от непълнолетни, е отделено за специалистите в областта на педагогиката и детската психология. Нарастващият брой международни договори, чиято основна цел е усъвършенстване на правораздавателните практики по делата срещу деца, акцентират върху **значението** на педагогическата и психологическата помощ. В теорията и практиката еднородно се приема като условие за валидността и ефективността на извършените процесуални действия участието на лица с педагогическа и психологическа квалификация¹.

Ролята на тези специалисти е с двойствена природа. От една страна, тя е насочена към подпомагане на дейността на държавните органи чрез адаптиране на допуснатите въпроси по начин, позволяващ разбирането им от непълнолетния с оглед неговите възрастови особености, и правилното им отразяване в изготвения протокол. В чисто тактически план чрез тези специалисти се подпомага и установяването на подобър контакт между разпитвания и разпитващия, което е абсолютно необходимо условие за ефективността на проведения разпит. От друга страна, участието на педагог или психолог гарантира правото на защита на непълнолетния, тъй като осигурява правилното разбиране и точното записване на дадените от него обяснения и отговорите му по време на разпита.

За първи път в нашето процесуално законодателство участието на педагог и психолог по делата срещу непълнолетни е уредено с НПК от 1974 г., макар съдебната

---

* Асистент по наказателен процес в Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

¹ Вж. **Чинова, М.** Особени правила за разглеждане на дела за престъпления, извършени от непълнолетни. Автореферат. С., 1985. **Михайлов, Г., Г. Драганова.** Разследване на престъпления, извършени от непълнолетни лица. С., 1984, с. 82. Вж. още Р-112-83-I.

практика да свидетелства за широко приложение на този институт и преди това². Действащата разпоредба на чл. 388 НПК възпроизвежда дори като словесна конструкция отменения чл. 380 НПК, поради което и понастоящем остават важими достиженията на науката и съдебната практика по тази проблематика.

II. Съгласно чл. 388 НПК, „когато е необходимо, при разпита на непълнолетния обвиняем участва педагог или психолог, който с разрешение на разследващия орган може да му поставя въпроси. Педагогът или психологът има право да се запознае с протокола за разпит и да направи бележки по точността и пълнотата на записаното в него“. В теорията и практиката се поставя важен въпрос – достатъчна ли е тази уредба, за да осигури провеждане на наказателен процес, съобразен с интересите на непълнолетния обвиняем, така както се изисква от международните договори, по които Република България е страна.

1. Буквалното тълкуване на разпоредбата на чл. 388 НПК налага извода, че участието на педагог или психолог *се ограничава* само до провеждането *на разпита* на непълнолетния обвиняем *на досъдебната фаза*. Регламентацията допуска педагогът или психологът „с разрешение на *разследващия орган*“ да поставя въпроси на разпитвания. Освен това всеки от тези специалисти „има право да се запознае с *протокола за разпит* и да направи бележки по точността и пълнотата на записаното в него“. Очевидно, че изброяването е изчерпателно и визира само разследващия орган. Следователно, когато разпитът се провежда от прокурор на досъдебна фаза или от съд, НПК не предвижда участието на педагог или психолог. Освен това нарочен протокол за разпит на обвиняем се изготвя само в досъдебното производство, а в централната съдебна фаза възпроизвеждането на относими към предмета на доказване факти става с протокола от съдебното заседание (чл. 311, ал. 1, т. 3 НПК). Затова следва да се приеме, че става въпрос за очевиден законодателен пропуск. Необходимостта от осигуряване на психологическа подкрепа и съдействие за адаптиране на въпросите на разпитващия държавен орган и останалите участници съобразно психологическото състояние на обвиняемия не може да зависи от фазата на процеса, а от неговите законни интереси и от интереса на обществото от разкриването на обективната истина. Освен това на етапа на съдебното следствие непълнолетният подсъдим е подложен на повече стрес поради особеностите на съдебното производство, при провеждането на което участват всички страни. Лишено от юридическа логика и житейски смисъл е в съдебната фаза държавните органи да разполагат с по-малко възможности за реализиране целите на процеса, а обвиненото лице – с по-малко възможности за защита на личните си права и законни интереси в сравнение с досъдебното

---

² Законът за съдилищата за маловръстни (ЗСМ) от 1943 г. (отм.) предвижда към всеки съд, компетентен да разглежда дела за престъпления, извършени от непълнолетни, да се назначават съдебни наставници: „Те се избират измежду лица от двата пола, които имат местожителство в седалището на съда, ползват се с добро име и имат предимно педагогическо образование“ (чл. 30 ЗСМ).

производство. Затова разпоредбата на чл. 388 НПК правилно се тълкува разширително и при разпит на непълнолетен подсъдим, когато това е необходимо, също се осигурява участието на педагог или психолог³. В този смисъл е и задължителната практика на Върховния съд – „Когато се налага, съдът може да ползва психолог или педагог, който, ако не е назначен за експерт, има право да поставя въпроси на непълнолетния с оглед разкриване на обстоятелствата по делото...“ (т. 8 от ППВС № 6 от 1975 г.). Независимо от обстоятелството, че неточностите в редакцията на чл. 388 НПК на практика се преодоляват по тълкувателен път, необходимо е вместо това при бъдещо изменение и допълнение на НПК в тази разпоредба думите „разследващият орган“, да се заменят с думите – „съответният орган“.

Струва ми се необходимо да се обсъди и друго едно предложение за изменение и допълнение на чл. 388 НПК. Целесъобразно е, когато обвиняемият не е навършил 16-годишна възраст, когато е със забавено психо-физиологическо развитие или страда от психическо заболяване, участието на педагога или психолога да се уреди като задължително⁴.

2. Привеждането на българското наказателнопроцесуално право в съответствие с международните стандарти за правосъдие в интерес на детето налага и други **законодателни промени**. Причината за това е обстоятелството, че по българското право участието на педагог и психолог по делата срещу деца е осигурено *единствено по време на разпита на обвиняемия*. Макар международните договори да не въвеждат изискване за задължително участие на психолог във всички процесуални действия, в които участва и обвиняемият, държавите трябва стриктно да следят за наличието на такава необходимост. Неосигуряването на лице със специални знания в областта на детската психология и педагогика при констатиране на такава потребност може да доведе до сериозно увреждане на правата и законните интереси на обвиняемия, което неминуемо ще се отрази и на разкриването на обективната истина. Кога на практика такава необходимост е реална, е въпрос на самостоятелна преценка във всеки конкретен случай.

Затова намирам, че за да се осигури съответствие на действаща уредба с международните стандарти, трябва да се уреди законова възможност за *участие на психолог и педагог не само при извършването на разпит на обвиняемия, но и във всички други процесуални действия, при които специализираната помощ ще се окаже необходима*.

Редица изследвания в тази материя показват, че при предявяване на обвинението например непълнолетните правонарушители са силно стресирани, объркани и със занижени възможности да формират адекватни реакции и съответно да реализират правото си на защита. Съгласно т. 60 от Насоките на Комитета на министрите на

³ Вж. **Петрова, Д.** Съдебното следствие в наказателния процес. С.: Сиела, 2016, 402–403.

⁴ В същия смисъл е и чл. 425, ал. 3 НПК на Руската федерация.

Съвета на Европа за правосъдие, съобразено с интересите на детето, обосновано становище на психолог ще бъде необходимо при решаване на въпроса за оповестяване на информация относно самоличността или разкриването на изображения на непълнолетен подсъдим. В практиката на Съда по правата на човека в Страсбург професионалното мнение на психолог е задължително и когато се преценява дали са налице противоречиви интереси в личните отношения обвиняемия и неговите родители⁵.

На следващо място, участието на психолог и педагог по делата срещу деца следва да бъде осигурено, когато съществува необходимост от психологическа подкрепа, която не може да се гарантира от законните представители, и във всички случаи, когато съществува опасност действието, което предстои да се извърши, да окаже неблагоприятни последици върху обвиняемия.

За да се осигурят тези стандарти, при *бъдещо изменение* и допълнение на НПК разпоредбата на чл. 388 НПК може да се формулира примерно по следния начин: „При извършването на процесуално действие с непълнолетен обвиняем, когато това е необходимо, участва и педагог или психолог, който с разрешение на съответния орган може да му поставя въпроси. Педагогът или психологът може да се запознае и с изготвения протокол и да направи бележки по точността и пълнотата на записаното в него“. Заглавието на разпоредбата също трябва да се измени, примерно така: „Участие на педагог и психолог в наказателното производство“.

При такава или подобна редакция на чл. 388 НПК ще се установи възможност за участие на педагог и психолог винаги, когато това е необходимо, от момента на привличане на непълнолетния като обвиняем до приключване на производството с влязла в сила присъда. Само чрез така предвидената нелимитирана дискреция държавният орган би могъл да прецени, с оглед на всеки конкретен случай, в кои действия е необходимо да участва и педагог или психолог – при разпит, при обиск, при претърсване и изземване, при освидетелстване, при запознаване с материалите по делото и т.н. Това участие основно се обуславя от специалната роля, която имат посочените лица в процеса – да подпомагат детето обвиняем с оглед на неговите индивидуални потребности, както и да съдействат на държавните органи в контакта им с него.

3. Конституирането на педагог и психолог на досъдебната фаза на процеса се осъществява с постановление на прокурора, а в съдебното производство – с разпореждане на съдията-докладчик или с определение на съдебния състав. Необходимо е актът за конституиране да бъде подробно *мотивиран*, за да е ясно какви са причините, които налагат допускането или отказа от допускане на лица със специални знания из областта на психологията, педагогиката и поведенческите науки при провеждане на действие с участието на лица под 18-годишна възраст. Мотивирането на постановения акт е една особено важна гаранция за защита на правата на обвиняемите и раз-

---

⁵ Вж. решението по делото *Elsholz v. Germany*, решението по делото *Sommerfeld v. Germany*.

криването на обективната истина, както и за възможността контролиращият съд да се произнесе по неговата законосъобразност и правилност.

III. В научната литература и в съдебната практика единодушно се приема, че не е налице **съществено процесуално нарушение**, ако при провеждане на разпит на ненавършил пълнолетие не е присъствал педагог или психолог⁶. Съжденията в тази посока се основават на разпоредбата на чл. 388 НПК, според която участието на посочените лица е поставено в зависимост от преценката на ръководно-решаващия орган на съответната фаза на наказателния процес – „Когато е *необходимо*, при разпит на непълнолетния участва педагог или психолог...“. Решаването на този въпрос не следва да се поставя само на плоскостта на диспозитивния характер на разпоредбата на закона, а много внимателно да се преценява дали отсъствието на такъв специалист ще доведе до невъзможността младият обвиняем правилно да разбира естеството на процесуалното действие, извършено с негово участие, респ. да може да формира правилна оценка за него. Ако например при разпит обвиняемият не разбира добре смисъла на поставените въпроси, това ще ограничи правото му на защита и ще затрудни разкриването на обективната истина. Допуснатото съществено процесуално нарушение, когато е отстранимо, налага връщане на производството на стадия, на който е допуснато, за неговото отстраняване⁷. По тази причина е от изключителна важност при решаване на въпроса за участието на педагог или психолог при разпит на непълнолетен обвиняем държавните органи внимателно да преценяват особеностите на случая, за да се избегне настъпването на подобни нежелани резултати.

IV. 1. Разпоредбата на чл. 388 НПК **не поставя** каквито и да било **изисквания към** педагозите и психолозите, които участват по делата срещу непълнолетни. **Достатъчно е да имат образователен ценз** на педагог или психолог.

Внимателният преглед на практиката на органите на досъдебното производство и съдилищата показва, че експертите, които най-често се назначават като психолози, са посочените в списъка на вещите лица, определени да изготвят експертизи на територията на съответния съдебен район. Обикновено държавните органи не поставят други изисквания за тези специалисти, защото не ги поставя и законът, което често води до трудности на по-късен етап от развитието на производството. Необходимо е да се вземат предвид съвременните научни постижения в областта на психологията, поведенческите науки, педагогиката и криминалистиката, които приемат, че малолетни и непълнолетни лица могат да дават напълно достоверни показания за възприетите от тях факти и обстоятелства, интересоващи държавните органи по наказателни, административни и граждански производства, но само при стриктно спазване на особените методики за провеждане на такива процесуални действия⁸. Специфичните особености във възрастовото развитие изискват разпитващият да притежава задълбочени

⁶ Вж. Р-137-2016-I, Р-541-77-I, Р-112-83-I, Р-327-82-II.

⁷ Вж. ТР № 2 от 7.10.2002 г. по н. д. № 2/2002 г, ВКС, ОСНК.

⁸ Вж. **Василиев, В.** Юридическая психология, 1998, 412-498.

познания в областта на детската психология, включително особеностите в емоционалното, социалното, познавателното и образователното ниво на децата като цяло и на конкретното лице в частност. Ефективността на действията, извършени с участието на педагог или психолог, най-вече при разпит, зависи основно от уменията на лицето, което ги провежда, да използва най-подходящи професионални похвати, съобразени с психологическия статус на разпитвания.

С оглед на подобряване на наказателния процес с участието на деца и ратифицираните международните актове, необходимо и целесъобразно е държавните органи да следят психолозите, които се конституират за участие в наказателните процедури, не просто формално да отговарят на изискванията за такъв образователен ценз, но да са *специализирани* и с опит в областта на педагогическото и психологическо консултиране и разрешаването на проблеми, свързани с развитието, девиантното поведение и възпитанието на деца. С все по-голямо значение в международните стандарти и практики се утвърждава и квалификацията на психолозите за водене на разпит в съдебни и несъдебни процедури, което включва познаване на утвърдените методики и техники за интервю в такава среда. Възприемането на този подход ще допринесе както за по-бързото протичане на процеса, така и за ефективното участие на непълнолетния обвиняем, което значително ще намали риска от неблагоприятно отражение върху неговото съзнание, каквато е главната цел на особените правила за разглеждане на дела за престъпления, извършени от непълнолетни.

2. На практика се поставя значим въпрос – от какви критерии трябва да се ръководи разпитващият, когато решава дали при разпита да участва *педагог* или да вземе участие *психолог*. Държавните органи разполагат с неограничена дискреция и алтернативна възможност при този избор. Решаването по същество на този проблем е поставено в зависимост от индивидуалните аспекти на всеки конкретен случай, съобразно специфичните особености в психологическото развитие и състояние на непълнолетния правонарушител.

Педагог трябва да вземе участие, когато именно той най-добре познава личностните особености на обвиняемия, неговото развитие, навици, семейна и приятелска среда, типично поведение, нагласи и интереси. Позитивите при прилагането на този подход се изразяват в осигуряване на психологическо благоразположение, разкриване на обективната истина и съкращаване продължителността на производството. Спестява се и време за запознаване на педагога с особеностите на лицето, което е подложено на разпит. Неподходящ ще бъде избор на учител или възпитател, работил с непълнолетния, когато извършеното деяние изцяло или отчасти се дължи на неефективното изпълнение на неговите професионални задължения, когато присъствието му поражда чувство на притеснение или срам или когато отношенията в образователното заведение са били враждебни и пр. Във връзка с това би било правилно и във висока степен целесъобразно преди назначаването на педагог да се изиска становището на родителите, защитника и на самия обвиняем. По този начин ще се постигнат особе-

ните цели на наказателния процес срещу непълнолетни, според които съобразяването на действията, извършени с тях, насърчава пълноценното им участие и подобрява функционирането на правосъдието.

Участието на *психолог* е по-подходящо при разпит на обвиняем, когато има данни, че той е емоционално нестабилен, със забавено развитие, което не изключва възможността да разбира свойството и значението на извършеното от него деяние и да ръководи постъпките си, характеризира се с по-нисък интелект и във всички случаи, когато прилагането само на педагогическите похвати няма да се окаже достатъчно.

3. Допустимо ли е в едно производство да се конституират *едновременно* педагог и психолог? Граматическото тълкуване на чл. 388 НПК води до точно такъв извод. Използваният в първото изречение съюз „или“ между „педагог“ и „психолог“, освен че дава алтернативна възможност за избор между двете категории специалисти, не изключва и едновременното им назначаване. Трудно могат да се споделят аргументите, че е налице дублиране на дейности, доколкото процесуалната роля на педагога и психолога не е идентична.

4. Установява се противоречива практика и относно възможността за участие на *повече от един* педагог или психолог. Това е напълно оправдано и дори необходимо, когато обвиняемите са повече от един и между тях са налице противоречиви интереси или е демонстрирана враждебност, недоверие, когато престъплението е извършено под влияние на единия от тях и пр.⁹ Друг е въпросът, че когато непълнолетният подсъдим е един, не би имало пречка да участва едновременно и педагог, и психолог, доколкото тяхната процесуална роля е различна. Макар в науката да се спори по този въпрос, като се излагат аргументи, че психологът и педагогът са професионалисти, които са длъжни да допринасят за разкриване на обективната истина и да подпомагат държавните органи в осъществяване на тяхната дейност с участието на деца¹⁰, не може да не се отчете, че съмнението и недоверието към конкретния специалист ще се отрази на провежданото процесуално действие, което е в разрез с идеята на НПК, международните договори и разбиранията за правосъдие в интерес на детето.

Несъмнено е, че съдебните заседатели, като членове на съдебния състав, не могат да изпълняват и процесуалната роля на педагози в централната фаза на производството. Въпреки професията им тяхната роля е насочена към ръководство и решаване на делото по същество и е различна от тази на лицата, посочени в чл. 388 НПК, които

---

⁹ Вж. Дунин Н. П., С. А. Луговцева. Судебное разбирательство уголовных дел в отношении несовершеннолетних. Санкт Петербург, 2005, 125–127. Вж. още Филиппенков Г., В. Лазарева. Участие педагога в уголовном процессе. – Советская юстиция, 1982, № 6, с. 15.

¹⁰ Вж. Галимов О. Х. Малолетние лица в уголовном судопроизводстве. Питер, 2001, с. 137.

участват, за да подпомогнат държавните органи и обвиняемите при провеждане на разпит.

V. Процесуалното положение на педагога и психолога по делата срещу непълнолетни многократно е било обект на изследване в доктрината и практиката.

1. Следва да бъде споделена застъпената в правната литература теза, че тези лица са самостоятелни *участници в наказателния процес*, които подпомагат държавните органи чрез притежаваните от тях знания и опит в областта на детската психология, педагогика и психологическо консултиране¹¹. Верността на този извод се подкрепя от следните аргументи.

Първо, специалистите в областта на педагогиката и психологията не са *субекти* на извършваната дейност, тъй като не осъществяват нито една от функциите на процеса – обвинителна, защитна, ръководно-решаваща, по предявяване и поддържане на гражданската претенция и отговорността по приетия от съда граждански иск.

Второ, посочените лица не заемат процесуалното положение на *страни* в хода на процеса, тъй като не осъществяват нито функцията по защита, нито тяхната задача е да обосновават обвинението¹².

Трето, погрешно е лицата, посочени в чл. 388 НПК, да се определят като *вещи лица*. Действително тяхната роля се изразява в „подпомагане на съда и органите на предварителното следствие със своите специални знания и подход в разпита с оглед пълно и точно да възпроизведат всички факти“¹³, но те нямат задължение да изготвят експертно заключение по предварително зададени въпроси. Практиката на ВС е категорична, че педагогът и психологът „нямат задължение след това да бъдат разпитвани за тези обстоятелства като експерти“¹⁴. Дори по време на разпит, когато специалистът в областта на психологията изрази съмнение относно вменяемостта на разпитвания, ще е налице основание за назначаване на експертиза, но по никакъв начин това становище не може да се третира като експертно заключение.

Четвърто, педагогът и психологът не могат да се разпитват като *свидетели*, тъй като са участвали в наказателното производство в друго процесуално качество (чл. 118, ал. 1 НПК) и не е налице изключение от това правило специално за тях (чл. 118, ал. 1, т. 1–3 НПК). В този смисъл е и постоянната практика на ВКС¹⁵.

Пето, процесуалното положение на педагозите и психолозите, които подпомагат държавните органи при разпит на непълнолетни обвиняеми, не е идентично с това на *специалистите технически помощници*¹⁶. Те са лица, които притежават специал-

¹¹ Вж. **Чинова, М.** Цит. съч.

¹² Вж. **Цонков, Ив.** Теория и практика на съдебното производство по наказателни дела. Състезателността в светлината на Европейската конвенция за правата на човека. С., 2015, 159–166.

¹³ Вж. Р–456–99–III.

¹⁴ Вж. Р–327–82–II.

¹⁵ Вж. Р–327–82–II, Р–494–82–I.

¹⁶ Вж. по-подробно по този въпрос също **Кочев, К.** Специалистът в наказателния процес на НРБ. – Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“, 1965, с. 316.

ни знания, но за разлика от педагога и психолога само технически подпомагат държавните органи при извършване на някои процесуални действия. Това съществено ги отличава от експертите по психология и педагогика, чиято роля е, както вече беше изяснено, да подпомогнат държавните органи при провеждане на разпит с оглед на психо-физическата незрялост на непълнолетния.

2. Процесуалните **права и задължения** на педагозите и психолозите като участници в наказателния процес **не са изчерпателно изброени в НПК**. При действащата уредба те разполагат с възможност по време на разпита да задават въпроси с разрешение на разследващия орган, да се запознават със съставения протокол и да правят бележки по точността му (чл. 388 НПК). Необходима е уредба и в областта на контрола над разгласяването на информация за фактите, станали им известни в хода на процеса. Не е ясно дали педагогът и психологът са длъжни да се явяват, когато бъдат призовани, и какви са неблагоприятните последици при неявяване без уважителни причини. Констатираната законодателна празнота създава предпоставки за противоречива практика чрез прилагане на закона по аналогия с други институти и нееднаквото му приложение от отделните съдилища и органи на досъдебното производство.

Законодателна промяна, с която да се уредят правата и задълженията на педагозите и психолозите, ще доведе до разрешаване на посочените проблеми и ще създаде по-благоприятни условия за осъществяване на задачата им в наказателния процес.

В каталога на *основните права*, които ще гарантират ефективното участие на психолога и педагога в наказателния процес, трябва да бъдат включени: 1) правото да се запознават със събрания и проверен по делото доказателствен материал, включително данните за личността на непълнолетния; 2) с разрешение на държавния орган да задават въпроси на непълнолетния обвиняем при извършване на действието; 3) да се запознават с протокола и да правят бележки по точността на отразеното в него; 4) да искат отмяна на актовете на съда и органите на досъдебното производство, които накърняват техните права и законни интереси; 5) правото да получат възнаграждение; 6) правото да им бъдат заплата на направените разходи.

Процесуалните *задължения*, които трябва да бъдат изрично уредени в НПК за педагога и психолога, са: 1) задължение за явяване пред съответния държавен орган след призоваване; 2) своевременно и точно изпълнение на възложената им задача; 3) забрана за разпространяване на информацията, която са узнали по повод участието им в наказателното производство; 4) задължение за обективност и безпристрастност¹⁷.

Необходима е законодателна промяна не само по повод цялостното уреждане на процесуалните права и задължения на педагога и психолога. Необходима е също легална уредба и на редица *други въпроси*. Това се налага поради липсващ регламент

---

¹⁷ Вж. **Чинова, М.** Цит. съч.

за начина на избирането и назначаването на педагозите и психолозите. Срещат се трудности и при решаване на въпроса длъжни ли са държавните органи да избират специалисти измежду посочените в утвърдените списъци за вещи лица и допустимо ли е конституирането на експерти извън тях. Не е предвидено изискване и за практически опит. Във връзка с това следва да се вземат предвид високите изисквания, заложи в стандартите за правосъдие спрямо непълнолетни, които приемат за недостатъчно притежаването само на образователен ценз по педагогика и психология.